

INFORMAȚII NOI PRIVITOARE LA GHEOGRAFIA SAU SCRIEREA PĂMÂNTULUI (BUDA, 1814–1815)*

Introducere

În anii 1814–1815, vedea lumina tiparului la Buda *Gheografia sau scrierea pământului* (GEOGR. 1814), a doua lucrare geografică tipărită în limba română după *Gheografía de obște* (GEOGR. 1795), publicată de Amfilohie Hotiniul la Iași, în 1795. Similitudinile dintre cele două lucrări au fost de multă vreme reliefate, dar în literatura de specialitate continuă să existe neclarități și erori în ceea ce privește relația dintre ele. Studiarea filologică a celor două manuale de geografie în cadrul unui proiect dedicat traducerii numelor proprii în scrisul românesc premodern ne-a permis să identificăm mai multe dovezi privind dependența GEOGR. 1814 de textul ieșean, dar și indicii că ediția de la Buda a fost pregătită de brașoveanul Nicola Nicolau în colaborare cu eruditul bănățean Ioan Theodorovici, parohul bisericii greco-române din Pesta și coautor al *Lexiconului de la Buda*.

Foaia de titlu a tipăriturii de la Buda (pentru descriere, vezi BRV, III, nr. 851, p. 101–102) ne informează că lucrarea „acum întâi de un iubitori de neamul românesc tălmăcită” a fost tipărită cu cheltuiala lui Nicola Nicolau. Volumul I poartă pe el anul 1814, iar al doilea, 1815. O informație prezentă în primul volum dezvăluie cu aproximație data la care lucrarea a fost dată în tipar: este vorba de știrile legate de Congresul de Pace de la Viena (GEOGR. 1814, p. 38), dându-se drept dată a începerii evenimentului ziua de 20 octombrie 1814. Așadar, volumul a fost tipărit după această dată, ceea ce a permis includerea mai multor știri de ultim moment în text.

Despre tipăritura ieșeană cunoaștem că este o traducere după *Geografia universală* a abatelui Buffier. Episcopul Amfilohie al Hotinului, care studiasse în Italia, a tradus această lucrare după o prelucrare italiană efectuată de „un ales mathematic și plin de alte învățături” (GEOGR. 1795, prefață) pe care Claudiu Isopescu (1933) l-a identificat în persoana matematicianului și fizicianului François Jacquier. Traducătorul italian, adversar al sistemului mnemotehnic de învățare pe care Buffier îl adoptase după modelul de la Port Royal, prelucrează textul original, eliminând versificările. Cercetările pe care le-am întreprins asupra textului confirmă opinia lui Isopescu, după care ediția folosită de episcopul Amfilohie este cea publicată la Roma în 1775¹, opinie care deseori a fost ignorată în ultimele decenii. În traducere,

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului *Practici de traducere a numelor proprii în scrisul românesc premodern (1780–1830)* (PN-II-RU-TE-2014-4-1108), finanțat de Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior al Cercetării – Consiliul Național al Cercetării Științifice (UEFISCDI – CNCS).

¹ Am prezentat această problemă pe larg într-un articol în curs de publicare în „Lucrările Seminarului Geografic «Dimitrie Cantemir»”; am arătat acolo că, prezentându-i pe mordvinii din Urali,

Amfilohie nu urmează textul italian, ci îl condensează sau îl amplifică în funcție de importanța subiectului și de experiența personală. În descrierea țărilor exotice autorul intervine într-o măsură mai mică. Atunci când prezintă poziția geografică a unui punct de pe Glob, autorul ia latitudinea și longitudinea din apendicele versiunii italiene, căci Buffier și Jacquier nu dau aceste amănunte în text.

Relația dintre GEOGR. 1795 și GEOGR. 1814

Similitudinile dintre GEOGR. 1795 și GEOGR. 1814 i-au condus pe cercetători către ipoteza că „iubitorul de neam românesc” (care se presupune a fi Nicola Nicolau) a avut sub ochi traducerea lui Amfilohie. N. A. Ursu (1962, p. 23–25) evidențiază termeni românești de origine italiană prezenți la Amfilohie și în tipăritura de la Buda: *boaz*, *cartă*, *minieră*, *pusulă* etc.). El remarcă și faptul că traducătorul ține seama de terminologia folosită de Amfilohie, dar cuvintele „nu mai au accentul rusesc sau latinesc, ci pe acela din neogreacă și din limbile romanice, pe care-l au și astăzi” (Ursu 1962, p. 24). Al. Niculescu (1978, p. 85), bazându-se pe contribuții anterioare, afirmă că lucrarea este o retraducere după Buffier sau adaptare după Amfilohie, dar remarcă faptul important că „cifrele locuitorilor din diverse orașe ale lumii diferă (în plus) de la un text la altul”, de unde concluzia că GEOGR. 1814 trebuie să fi fost adaptată după ediții ulterioare ale lui Buffier (Niculescu 1978, p. 104–105). Spre deosebire de majoritatea cercetătorilor care admit, prudent, că tipăritura de la Buda are ca punct de plecare, într-o măsură care nu e precizată, tipăritura de la Iași, Ofelia Proca-Țepelea (1977, p. 95–96) este de părere că Nicola Nicolau a transcris textul tradus și adaptat de Amfilohie Hotiniul, îmbogățindu-l.

„Autorul brașovean Nicola Nicolau preia pur și simplu textul lui Amfilohie, dar, așa cum procedase și Amfilohie, N. Nicolau introduce capitole din *Istoria Imperiului Roman*, autor Petru Maior, pagini din istoria descoperirilor geografice (*Pentru Istoria lui Cristof Columbu care a găsit America*), lecturi (*Istoria Chinezilor și obiceiurilor lor*, *Obiceiurile Indienilor*), completări la tabelul plantelor exotice, un capitol nou *Descrierea animalelor sălbatice care nu se găsesc la noi* și informații despre apicultură, despre pietre scumpe etc.”.

Cercetătoarea amintită mai remarcă faptul că, dacă ar fi tradus direct din Buffier, Nicola Nicolau ar fi respectat caracterul dialogat al cărții, așa cum a făcut când a tradus *Descoperirea Americii* a lui Campe. Redactarea în proză a acestui manual, la fel ca GEOGR. 1795, este, după Proca-Țepelea, o dovadă suplimentară pentru descendența sa din tipăritura ieșeană. Paul Cernovodeanu și Ioan Stanciu (1977, p. 50) aduc informații noi despre alcătuirea cărții: spre deosebire de Amfilohie, Nicola Nicolau

ediția romană din 1775 este singura versiune italiană care poate explica traducerea „*noroad* [...] *morduante*, care sînt rătăciți (sau sălbatici)” dată de Amfilohie: doar în ediția din 1775 (p. 142) găsim etnonimul *morduates* cu forma coruptă *morduanes* și omiterea referirii la religia mordvinilor: „*le Province di Czeremisses e Morduanes, popoli erranti e selvaggi*” (în celelalte versiuni italiene: „*le Province di Czeremisses e Morduates, popoli Maomettani, erranti e selvaggi*”).

adaugă două narațiuni dedicate lui Cristofor Columb și lui Hernan Cortés. Prima, o scurtă biografie a lui Columb, este adaptată după Campe (*Cristofor Columbus, care au aflat America întâi*), reluată și dezvoltată în *Descoperirea Americii* (Buda, 1816), tradusă după Campe (vezi pe larg în Cernovodeanu 1974, p. 88–89), difuzată în țările române (vezi Cernovodeanu, Stanciu 1977, p. 52). Cea de-a doua narațiune, *O întâmplare și istorie eroicească din vremea când spaniolii intrară spre stăpânirea unor locuri din America, prin ghenerariul Cortez*, „era o prelucrare romantică a expediției de cucerire a Mexicului de către Cortés” (Cernovodeanu, Stanciu 1977, p. 50). Fără a oferi informații noi, Al. Duțu (1968, p. 248) nu se îndoiește că textul ieșean a fost utilizat de Nicola Nicolau pentru redactarea *Geografiei* sale.

De la bun început remarcăm că GEOGR. 1795 a lui Amfilohie Hotiniul, fiind o prelucrare după o versiune italiană deja diferită de originalul francez, este destul de îndepărtată de textul ieșit de sub pana abatelui Buffier. Similitudinile dintre textul GEOGR. 1795 și GEOGR. 1814 sunt prea numeroase pentru a putea fi explicate numai prin folosirea aceleiași surse a lui Buffier în traducere. Mai mult decât atât, preluând textul de la Iași, Nicola Nicolau preia și forma *morduanes*, prezentă la Amfilohie, a cărei sursă este, cum s-a văzut, ediția italiană din 1775. Am confruntat câteva pasaje din cele două tipărituri, pentru a pune în lumină relația dintre ele, precum și modul în care lucrează editorul textului de la 1814.

Debutul capitolului *Pentru stăpânirea Papei* (GEOGR. 1795, p. 117; GEOGR. 1814, I, p. 21) dovedește că unele pasaje din textul de la Iași sunt preluate în cele mai mici amănunte. Editorul de la Buda omite uneori parantezele sau lasă deoparte explicațiile date de Amfilohie (ex. „Mai are papa și în Franție un ținut cu a sale cetățî, ce să chiamă Avignonia”).

„Ce să zic de zidirile cele mari a bisericii, de palaturile de prin toată cetatea, de apele cele aduse pe țevi de plumb și de mulțimea cișmelilor celor cu frumos meșteșug făcute, care aruncă apa în sus de 2 și 3 stânjini, și mai ales după cum sânt cele doă din ograda bisericii Sfântului Petr, că îndată întrând pre poarta ogrăzii să vede o coloană de marmure dintr-o însuși piatră întregă, naltă de 20 de stânjini, și de o parte și de alta doă cișmele care aruncă apa în sus câte pe 72 de țevi, cât la întâia vedere să pare doi nouri de ploaie” (GEOGR. 1795, p. 119).	„Ce se zic de zidirile cele mari a besericilor, a palaturilor de prin toată cetatea, de apele cele aduse pre sulinare (țevi) de plumb și de mulțimea cezmelelor (fântânilor) celor cu frumos meșteșug făcute, care aruncă apa în sus de doi și trei stânjini, și mai ales cum sânt cele doao din curtea Sf. Petru, că odată întrând pre poarta curții se văd ocoalele de marmoră dintru o însăși ppiatră întregă, înaltă de 20 de stânjini, și de o parte și alta doao fântâni care aruncă apa în sus pe 72 de țevi, cât la întâia vedere se pare doi nori de ploaie” (GEOGR. 1814, I, p. 23).

Ce să zic a fost interpretat ca *ce se zic*, pentru că editorul de la Buda, preluând textul lui Amfilohie, obișnuiește să înlătore fenomenul durificării consoanelor, caracteristic graiurilor nordice: astfel, marca *să* a conjunctivului a fost citită ca pronumele reflexiv *se*. Tot o greșeală de transcriere a editorului de la Buda trebuie să fie

și *ocoalele*, căruia îi corespunde în textul de la Iași *o coloană*. Un exemplu similar găsim în fragmentul următor: neînțelegând explicația dată de Amfilohie și luând drept toponim termenul *mahala*, Nicola Nicolau îl transcrie cu majusculă:

„Măcar că acum nu are acea lărgime precum era în vremile împăraților celor de demult, dar tot este pe cât încungiură însuș zidiul (afară de mahalale), aproape de 20 000 de stânjini afară de mahalale, aproape de 2 000”.	„Măcar că acum nu are acea lărgime precum era în vremea împăraților celor vechi, dară tot iaste pe cât încungiură însuși zidul, afară de Mahálele de 2 000 stânjini”.

Încheierea relatării despre Roma ilustrează modul în care lucrează editorul de la Buda: în primul paragraf scurtează fraza amplă a lui Amfilohie; adaugă apoi un paragraf despre romanitate, avându-i în vedere și pe românii sud-dunăreni (citându-l pe Petru Maior); urmează o știre despre stăpânirea lui Napoleon asupra Romei; din nou reformulează fraza lui Amfilohie, simplificând-o:

GEOGR. 1795, p. 120 „Întru această cetate... multe lucruri pot a se vidé, că să zice că un om când ar petrece cu luarea de samă un an de zile, pe toată zioa, ar afla lucruri noao nevăzute și la împlinirea anului aseminea ar afla iară.	GEOGR. 1814, I, p. 23–24 „Întru această cetate [...] multe lucruri să pot vedea într-însa, fără a sfârși într-un an de zile vederea lor.
	Dintru acest fericit loc fură aduși românii prin aceste țări de împăratul Traian la anul de la nașterea lui Hs. 105, și stăpânea tot pământul de la Tisa întră Dunără și întră Prut, până la Marea Neagră. Dintru acești români sânt prăsiți și românii cei din coló de Dunără, pre carii în batjocură îi numesc țințari și coșovlahi, dară întru adevăr sânt români sau romani ca și românii cei din coace de Dunăre. Viteșugurile acestora precum și acelor din coace de Dunăre și schimbările lor vezi-le în <i>Istoria cea pentru începutul românilor în Dachia</i> . Stăpânind Napoleon Bonaparte, lucrurile cele mai vrednice și vestite din Roma le mutară la Paris.
Dară noi fiindcă nu scriem horografie, ci topografie, adecă nu satile, ci locurile, nu putem a arăta toate cu amăruntul.	Acele mai mărunte orașe nu se pot însemna aici cu amăruntul, numai cele mai mari ce înseamnă.
Viterbu (ori Vietu), Spoleto și Perugia sânt din sus de Roma, aproape de apa Tiverii”.	Vitêrbu sau Vietu, Spoledo și Perugia sânt din sus de Roma, aproape de apa Tivêrii”.

În textul italian autorul face distincție între *Viterbo* și *Orvieto*; Amfilohie îl pune pe *Orvieto* în paranteză, forma transmisă nouă în tipăritură fiind *ori Vietu*; confuzia primei părți a toponimului cu rom. *ori* este fie o eroare în protograf, fie o

eroare a zețarului. Forma coruptă *ori Vietu* trece apoi în GEOGR. 1814, unde conjuncția *ori* este înlocuită cu *sau*. Remarcăm că, dacă editorul de la Buda ar fi avut originalul din Buffier sub ochi, această eroare ar fi fost remediată.

Introducerea unor știri despre Napoleon, cunoscute în epocă datorită broșurilor antinapoleonice tipărite la Buda în 1814–1815, ne face să credem că autorul „iubitori de neamul românesc” nu era străin de apariția acelor texte, lucru pe care îl vom discuta mai jos. O informație ca cea despre dregătorul Moscovei, de actualitate poate în 1795, este lăsată deoparte de GEOGR. 1814. Când în GEOGR. 1795 datele sunt vagi („leghi multe”) sau lipsesc, GEOGR. 1814 folosește altă sursă.

GEOGR. 1795, p. 59–60 „Cea dintîi gubernie este Moscfa, și la această gubernie este domn Pavel, fiul împăratului Petru, nasleadnicul împărăției.	GEOGR. 1814, I, p. 57–58 „Cea dintîiu gubernie iaste Moscva.
Cetatea cea dintîi a acestii gubernii este Moscva, însuși care este supt gradul de lungime 56 și de lățime 55. Această cetate este mai mare de a Rosiei decît toate alte cetăți și zic că are încungiurul său de multe leghi. Locul este frumos prin pregiurul ei. Într-însa este mult norod. Are biserici de 40 de ori cîte 40, adecă 1 600 de biserici, cu mică cu mare.	Cetatea cea dintîiu a acestii gubernii iaste Moscva, carea iaste supt gradul de lungime 56 și de lățime 55. Această cetate iaste cea mai mare a Rosiei decît toate alte cetăți și încungiurul ei se socotește șease miluri nemțești. Stă lîngă rîul Moscva, pre locuri înalte, depărtate de Petersburg 104 miluri. Case cuprinde această cetate răsfirată 20 000 întră care se numără beserici preste tot 948.
La biserica Înălțării să află un clopot ce are prin pregiur 64 de palme domnești și de nalt 19 palme și în buza gurii doaa palme de gros, cît în toată lumea mai mare clopot nu să află. Sînt și alte lucruri și ziduri vechi și noaă cu care să înfrumșetază această cetate, dar pentru scurtare le lăsăm, voind ca să arătăm și numele de alte gubernii.	În beserica Înălțării Domnului Hs. iaste un clopot foarte mare, 24 coți de larg și 8 coți de înalt, grosimea $\frac{1}{2}$, care în toată lumea nu s-ar afla. Are ulițe mari 64, 521 mai mici, 9 piațe (tîrguri) cu 6 450 bolte (prăvălii), 285 birturi de obște, 79 curți pentru cărauși (chirigii), 199 bugătării, 162 cîrciume și alte case de beutură, 64 băi de obște, 216 fabrice, 194 berării și alte multe. Și oameni cuprinde această cetate 400 000 fără streini, și streini se numără păn la 10 000. Mulțimea lucrurilor de mîncare și beutură se poate socoti după mulțimea oamenilor, cît trebuie să fie de mare. În anul 1814 împăratul Alexandru I iarășî întru această vestită cetate din luarea tunurilor franțozești 1 100 porunci de se făcu pentru vecinica pomenire o piramidă minunată din aceste tunuri.
Al 2 gubernie este a Novogorodului, al cărie cea dintîi cetate este Novogorod cel mare și cea mai veche cetate decît toate cetățile.	A doao gubernie iaste a Navogorodului, a căriia cea dintîiu cetate iaste Navogorod cel mare și cea mai veche cetate decît toate cetățile

Chiar dacă Nicola Nicolau preia lucrarea lui Amfilohie, referirile la zona geografică din care provenea textul sunt eliminate:

GEOGR. 1795, p. 61 „Această gubernie este foarte mare, dar nu este îndestulată cu norod după mărimea ei, și dintru aceasta ies pieile cele frumoase de fieri sălbatice (<i>din care ajung și pe la noi</i>): soboli, caconi, vulpi și lupi negri și câini și urși albi și de alte feliuri de jiganii”.	GEOGR. 1814, I, p. 59 „Această gubernie iaste foarte mare, dar nu iaste îndestulată cu norod după mărimea ei, și dintru aceasta ies pieile cele frumoase din fieri sălbatice, <i>din care ajung și pre alte locuri</i>, care sânt: soboli, caconi, vulpi și lupi negri, câni și urși albi și de alte feliuri de jiganii”.
„Gubernia Petreburgului este, de la locul de unde noi sântem aicea în Moldova, drept spre miazănoapte și spre apus...”	„Gubernia Petersburgului iaste de la hotarâle Moldovei drept spre miazănoapte și spre apus...”

Unele cuvinte de la Amfilohie se păstrează în GEOGR. 1814, dar sunt glosate în paranteză: *divanuri (sfaturi)*, *lei (florinți)*, *cișmele (fântâni)*, *țevi (sulinare)* etc. Valoarea monetară este exprimată de Amfilohie în lei, preluată întocmai de editorul de la Buda (GEOGR. 1814, I, p.24), dar echivalând în paranteză cu moneda care circula în Imperiul austriac (*florinți ‘florini’*). Unitățile de măsură sunt înlocuite cu cele folosite în Imperiu, dar fără a face transformarea dintr-una în alta: ex. „împărăția moscului [...] cuprinde a fi leghi 2 250”/„împărăția moscului [...] cuprinde a fi miluri 2 250” (GEOGR. 1814, I, p. 56). Pasajul dovedește că editorul nu s-a servit în acest pasaj de o versiune diferită din Buffier, unde echivalarea leghilor cu mile ar fi trebuit să dea alte cifre.

Nu sunt însă rare situațiile când autorul folosește surse alternative pentru completarea cifrelor sau pentru a îmbogăți cu informații descrierea unor teritorii. Existența mai multor surse este dovedită și de forma unor etnonime: *calmâci* (GEOGR. 1795) devine *calmuci* (GEOGR. 1814); *chinezi* devine *chinezi sau sinezi*. La fel ca în descrierea Moscovei, găsim în prezentarea Petersburgului (GEOGR. 1814, p. 60) numeroase amănunte referitoare la teritoriu și populație.

Un fapt curios găsim în descrierea Rusiei, unde Amfilohie ne informează că a 16-a gubernie are încă o situație incertă, determinată de divizarea Poloniei între imperii: „Al 16 gubernie, întru aceasta nu putem hotărî, că încă nu s-au vestit noaă bine, de va fi una sângură au să vor face doaa, căci acum să îndreptează hotarâle despre țara leșască și nu s-au numit altă, fără decât guberniia Hersonului, care pe aceste vremi să numește Crâmul”. La data când Nicola Nicolau publică lucrarea de la Buda, situația granițelor era deja clarificată. Informația din ediția ieșeană este preluată însă întocmai.

Sursele acestor inserții sunt dificil de identificat, căci adăugiri se găsesc la tot pasul. Unele izvoare au fost identificate de cercetători (vezi *supra*). Uneori acestea sunt menționate explicit de autor: capitoul *Din călătoria lui Graf Macartau de la Englitera la împărăția Chinei* (GEOGR. 1814, II, p. 156), inserat în descrierea Chinei, se referă, desigur, la jurnalul diplomatului englez George Macartney,

cunoscut ca Lord Macartney, apărut în traducere germană cu titlul *Des Grafen Macartney Gesandtschaftsreise nach China* (Berlin, 1798).

Toate aceste adăugiri fac din ediția publicată la Buda un manual de geografie complex, prin caracterul unor inserții apropiindu-se și de voiajele românești atât de populare în epocă. Dar editorul de la Buda nu îmbunătățește textul doar sub raport cantitativ. El dă o structură nouă lucrării, introducând subcapitole și paragrafe, făcând o aranjare în pagină care să faciliteze accesul la informație. Beneficiind din plin de calitatea tiparului de la Buda, *Geografia universală* a lui Buffier, tradusă de Amfilohie Hotiniul și îmbogățită cu note memorialistice proprii, mult adăugită acum, devine în mod evident un manual de calitate superioară. Munca editorială a fost răsplătită prin difuzarea pe care a cunoscut-o: cartea a avut 1331 de prenumerații și o găsim citată în prefața *Antologhionului* scos la Neamț în 1825 (vezi textul în BRV, III, p. 450).

Chestiunea paternității: Nicola Nicolau și Ioan Theodorovici

În problema paternității textului, un indiciu important îl reprezintă menționarea numelui finanțatorului, în persoana lui Nicola Nicolau din Brașov, cunoscut pentru activitatea sa publicistică în educarea „naționului românesc”. Se admite, în general, că lucrările finanțate de Nicola Nicolau sunt traduse de el însuși. CRIH înregistrează cinci lucrări publicate de neobositul dascăl brașovean: *Calendariul* din 1814 (CAL. 1814), GEOGR. 1814, *Descoperirea Americii* (1816), *Plutarh nou* (1819) și *Învățăture și îndemnuri* (1830). La aceste titluri s-ar adăuga o traducere manuscrisă din neogreacă, *Mult de lipsă și folositoare învățăture și științe despre mai multe lucruri* (1832), păstrată la BCU Cluj (menționată în studiul dedicat neologismelor, vezi URUSU, I, p. 398).

Fiind acceptată paternitatea lui Nicola Nicolau asupra GEOGR. 1814, nu ne-am propus să insistăm asupra acestei probleme. Semnalăm totuși câteva variante neologice rare în epocă (servindu-ne de repertoriul publicat de N. A. Ursu și Despina Ursu), forme care individualizează scrisul lui Nicolau: *cearlatanii* este prezent cu această formă doar în GEOGR. 1814 și în *Plutarh nou*; el mai apare în Muntenia, peste două decenii, la Heliade (URUSU, II, p. 475); *strapaț* este prezent în GEOGR. 1814, în *Descoperirea Americii* și în *Plutarh nou* (în aceste două lucrări apare și pluralul *strapățuri* (URUSU 2011, partea II., p. 322–323); *papagai* apare în GEOGR. 1814, în *Descoperirea Americii*, dar și la alți câțiva scriitori contemporani proveniți din aceeași regiune (Șincai, Țichindeal, Petrovici și Vasici-Ungurean) (*ibidem*, p. 102).

În epocă au apărut mai multe lucrări care se apropie, sub raport tematic, de GEOGR. 1814. Lăsăm deoparte *Descrierea Americii*, redactată de același Nicola Nicolau, și le vom urmări doar pe cele care ne-ar putea oferi știri despre prezența unui colaborator al dascălului brașovean în pregătirea ediției pentru tipar. CAL. 1814, al cărui editor este Nicola Nicolau, conține o secțiune intitulată *Socoteala milurilor* (p. 145–146), unde sunt echivalate gradele geografice cu diverse unități

de măsură pentru lungime, fiind indicate și distanțe de pe Glob. Aceste pagini pot fi puse în legătură cu lucrul la ediția GEOGR. 1814, unde se oferă indicații despre întrebuințarea hărții topografice și calcularea distanțelor (vezi GEOGR. 1814, II, p. 65–66). În același calendar se află și un capitol despre sinoadele ecumenice, unele bănașenisme din acest text sugerând că el nu a fost redactat de Nicola Nicolau, ci de preotul Ioan Theodorovici². Referiri la aceste sinoade ecumenice sunt adăugate și în GEOGR. 1814, la descrierea Anatoliei și a Siriei (vezi GEOGR. 1814, I, p. 105–106), în note de subsol. Dar, spre deosebire de CAL. 1814, în GEOGR. 1814 sunt menționate și sinoadele locale din Ankara și Laodiceea, vădind cultura teologică a autorului acestor note: „Halchidoniia: aici au fost adunat Soborul ce se zice a Halchidonului; Anchira: aici au fost Soborul ce se zice de la Anchira; Laodíchiia: aici Soborul ce se zice de la Laodichia; Efesu: aici au fost adunat Soborul ce se zice de la Efes; Antiohia: aici au fost adunat Soborul ce se zice de la Antiohia”³. Semnificativ este faptul că numele *Ankara* apare în text cu grafia *Анкѣра*, preluată întocmai din GEOGR. 1795; în nota de subsol de pe aceeași pagină se întâlnește însă forma *Анкѣра*. Scrierea cu ijița (*ѣ*) o găsim aplicată de Theodorovici în mod consecvent în traducerea *Istoriei universale* a lui Kenghelaț din 1824, în acord normele ortografice ale vremii, iar m.m.c.p. perifrastic de tipul *au fost adunat* individualizează graiul parohului din Pesta.

Cum a fost deja anticipat, GEOGR. 1814 conține unele inserții despre războaiele napoleoniene. Faptele începuseră a fi cunoscute între români și prin intermediul broșurilor antinapoleoniene care au văzut lumina tiparului la Buda, în 1814–1815. Despre aceste broșuri știm azi că pot fi puse, măcar parțial, pe seama preotului Ioan Theodorovici: numele eruditului bănașean apare menționat explicit ca autor a trei dintre ele în CAL. 1829 (p. 79 – număratoarea noastră), informație care a fost ignorată până azi. Aceste broșuri, toate trei apărute în 1814, sunt: *Întâmplările războiului franțozilor* (RĂZB. FR.), *Trista întâmplare a cetății Dresda* (TRIST. ÎNT.) și *Scurtă arătare despre luarea Parisului* (ARĂT. PAR.). Examinarea faptelor de limbă din cele șase broșuri ne conduce la concluzia că alte două broșuri îi pot fi atribuite lui Theodorovici: *Napoleon: ce au fost și ce iaste* (NAPOL.), *Vrednica de pomenire biruință* (VREDN. BIR.), ambele publicate în 1815. Totuși, unele diferențe în texte indică faptul că avem de a face în unele cazuri cu un coautorat. Limba deosebită a traducerii celei de-a șasea broșuri, Rumpf, *Arătarea stăpânirii și a caracterului lui Alexandru I, împăratul a toată Rossia*, lasă deschisă discuția despre paternitatea textului⁴. Și aceste inserții despre războaiele napoleoniene par să indice

² Mai multe date despre aceste probleme de paternitate am oferit într-un articol dedicat lui Ioan Theodorovici, în curs de apariție în revista „Diacronia”.

³ Semnalăm și existența unei alte note cu caracter enciclopedic: „Finichia: De la acest neam au luat întâi grecii slovele și învățăturile, care apoi le-au împărțășit cu latinii” (GEOGR. 1814, I, p. 106).

⁴ Pentru paternitatea lui Ioan Theodorovici asupra celor cinci broșuri despre războaiele napoleoniene, vezi articolul nostru *Observații asupra textelor despre războaiele napoleoniene apărute la Buda în anii 1814–1815*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica” (în curs de publicare).

colaborarea lui Theodorovici la întocmirea GEOGR. 1814, după cum vom vedea mai jos.

La prezentarea insulei Elba, autorul adaugă o notă despre Napoleon: „Această cetate Portoferaro iaste căpetenie în ostrovul Elba și lăcuința lui Napóleon Bonaparte cea de acum”. Pe aceeași pagină, în text, găsim numele accentuat identic (GEOGR. 1814, I, p. 32). Este semnificativ faptul că în capitolul dedicat Rusiei se amintește episodului înălțării, în Moscova, a piramidei de tunuri capturate de la oastea napoleoniană (GEOGR. 1814, I, p. 58); pe larg, episodul este relatat în broșura VREDN. BIR., care va apărea abia peste un an, în 1815. Lucrul acesta dovedește că editorul Nicola Nicolau cunoștea fie manuscrisul, fie versiunea germană, fie la elaborarea GEOGR. 1814 a fost prezent și traducătorul broșurilor napoleoniene. Pomenindu-se orașul Leipzig (scris *Liptca*), este introdusă o notă care amintește de Bătălia Națiunilor: „Aicea în anul 1813 octomvrie 17, 18 și 19 au fost bătaia cea groaznică, cât din oastea împreunatelor puteri și din a franțozilor au căzut 100 000 de ostași. Aici s-au înecat și leșescul prinț ghenereal Poniatovski. Câți au fost în bătaie, toți au căpătat cruce, de la ghenereal pân’ la cel de rând soldat” (GEOGR. 1814, I, p. 35). Relatarea luptei se află în RĂZB. FR., p. 74–104.

Câteva fapte de limbă sugerează că autorul inserțiilor din GEOGR. 1814 este chiar traducătorul broșurilor antinapoleoniene, Ioan Theodorovici: adjectivul (mai ales etnonimic) antepus, cum se poate vedea în citatul despre Bătălia Națiunilor, are statut de normă în textele despre războaiele napoleoniene (ex. „un austriesc prinț”, RĂZB. FR., p. 77), lucru care se poate explica prin influența originalului german. Sintagma „oastea împreunatelor puteri” trimite și ea la cele șase broșuri antinapoleoniene, unde este destul de frecventă. Expresia „au căpătat cruce” (GEOGR. 1814, I, p. 35) trimite la pasaje similare din broșuri: „căzu într-o pârlită soarte” (TRIST. ÎNT., p. 10), „[pe „franțozescul ghenereal Vandame”] l-au bătut de l-au stâns” (TRIST. ÎNT., p. 20); „au luat drumul, cum se zice, preste Maisen” (TRIST. ÎNT., p. 21), „gândea franțozii că ei țin norocul de păr” (RĂZB. FR., pref.), „le veni zburdare” (RĂZB. FR., prefață).

Gravurile din epocă aduc și ele unele informații utile cu privire la relația dintre texte și colaborarea dintre autorii lor. Anca Tatay (2011, p. 119) a identificat în Biblioteca Muzeului din Șcheii Brașovului o gravură intitulată *Izbăvitorii Europei*, legată între paginile 38 și 39 ale volumului I din GEOGR. 1814 (singurul exemplar cunoscut care conține această gravură). Căutând în GEOGR. 1814 la paginile indicate de A. Tatay, găsim știri despre Congresul de Pace de la Viena, lucru care arată că includerea gravurii exact în acel loc nu a fost întâmplătoare. Unul din „izbăvitorii Europei” de stăpânirea napoleoniană era țarul Alexandru I, a cărui biografie va fi tradusă și publicată în Buda la puțină vreme după aceea.

Informații relevante pot fi extrase și din biografia autorului gravurii incluse în GEOGR. 1814, Gotfrig Prixner. Acesta, ne informează Anca Tatay (2011, p. 119), trăitor o vreme în Pesta, este autorul a încă trei gravuri incluse în tipăriturile epocii: *Roata lumii* din CAL. 1814, *Ajungerea lui Columb la limanul cel frumos în America*

din *Descoperirea Americii și David* din *Psaltirea* publicată în 1818⁵. Este demn de remarcat că trei texte care conțin gravurile lui Prixner sunt editate de Nicolau. Publicarea gravurii *Roata lumii* din CAL. 1814, scos de Nicola Nicolau în colaborare cu Ioan Theodorovici, nu poate fi separată de publicarea, în același an, a lucrării RĂZB. FR., căci tonul moralizator al întregii broșuri își găsește ilustrarea în gravura cu care se deschide CAL. 1814. Cităm din prefața acestei broșuri: „Ce cum iaste firea norocului nestatornică și jocurile foarte schimbătoare, iată când gândea franțozii că ei țin norocul de păr, cât niciodată să nu se poată smulge din biruitoarele lor mâni, iată le veni zburdare ca să se scoale cu război asupra muscalilor [...] Fieștecarele să vază schimbările norocului în lumea aceasta și să se înveță a nu se încredința norocului, carele aceluia cui părtinește mai tare, pre urmă se face cumplit vrăjmaș”.

Sunt și alte informații care, în lumina celor arătate anterior, capătă o însemnătate mai mare în discuția despre colaborarea lui Ioan Theodorovici la pregătirea ediției GEOGR. 1814: editorul a adăugat noțiuni de istorie și chiar fragmente întregi din Petru Maior, al cărui apropiat colaborator era Theodorovici; într-o notă (GEOGR. 1814, I, p. 97), autorul amintește de românii din zona Pindului și îl citează pe Laonic Chalcocondil, care susținea identitatea limbii macedoromânilor cu a dacoromânilor, pomenind apoi Vlahia Mare din Thesalia și trimitând la „de multe ori pomenita Istorie a lui Petru Maior”. La fiecare oraș cu sediu chiriarhal sunt menționați episcopii și instituțiile de învățământ; ajungând la Arad, prezintă cu lux de amănunte Preparandia, enumerându-i pe profesori și materiile predate de aceștia (cunoscându-se apropierea lui Theodorovici de colectivul Preparandiei):

„În Aradul vechi s-au orânduit de înălțatul și preamiloștivul împărat Franț I shoale mari românești pravoslavnice de legea grecească, sau cum zic, neunite, unde poate și neamul românesc a se lumina întru învățături de tot feliul. Întru care cel dintâi iaste precinstitul părinte Dimitrie Țichindeal, catiheta; d. Ioan Mihuț, profesor pedagoghiei, methodicei și al istoriei; d. Constantin Diaconovici Loga, profesorul gramaticiei, epistolografiei, cântării beserecești și a tipicului; d. Iosif Iorgovici, doctor filosofiei și profesor aritmeticei, mathematicei și gheografiei, cu producturile naturei și ale măiestriilor” (GEOGR. 1814, I, p. 46).

Scriind despre Buda și Pesta, ni se dau informații cu lux de amănunte despre parohia românească de acolo: „Case are mari și frumos zidite, osebit sânt doao zidiri noao, adecă o beserică românească foarte frumoasă; întru această beserică într-o săptămână slujește parohul cel românesc, întru altă săptămână parohul cel grecesc” (GEOGR. 1814, I, p. 45). Biserica era nou-construită și pictată în 1808; din 1809 comunitatea macedoromână primise dreptul de a avea slujbă românească alternativ cu cea grecească, Ioan Theodorovici fiind primul ei preot slujitor în limbă română (vezi Berényi 2000).

⁵ BRV, III, nr. 986, p. 238–239 nu menționează nicio gravură prezentă în această lucrare și nu am avut posibilitatea să verificăm informația în alte exemplare. Lucrul acesta ar avea și el o relevanță pentru studiul filologic al lucrărilor din epocă, știut fiind faptul că *Psaltirea* este publicată de Zaharia Carcalechi.

Cele arătate ne îndreptătesc să credem că munca semnificativă de pregătire pentru tipar a GEOGR. 1814, mult augmentată față de prototipul ieșean, a fost efectuată de Nicola Nicolau în colaborare cu Ioan Theodorovici. Preotul din Pesta debutase editorial în 1813 cu lucrarea *Moralnice sentenții*, unde își exprimă intenția de a lucra pentru educarea poporului. Faptul acesta este confirmat de întreaga sa biografie: catehet la școala românească din Pesta, iar mai târziu cenzor și corector al cărților românești la Tipografia din Buda, preotul bănățean traduce lucrări moralizatoare și o Istorie universală, editează calendare, definitivează ediția Lexiconului de la Buda și îl găsim între donatorii de carte românească pentru școlile din Transilvania. Nu este exclus ca pregătirea ediției GEOGR. 1814 să fi apărut ca o necesitate după înființarea Preparandiei din Arad, cu doi ani mai devreme, unde Iosif Iorgovici preda Geografia.

Concluzii

În articolul de față am adus argumente care susțin teza, de multă vreme lansată, dar nesatisfăcător receptată în literatura de specialitate, că *Geografia universală* a lui Claude Buffier, prelucrată de savantul italian F. Jacquier, tradusă apoi în românește, adăugită și tipărită de episcopul Amfilohie Hotiniul în 1795, a fost revizuită și consistent augmentată imediat după înființarea Preparandiei din Arad, fiind dată în tipar la sfârșitul anului 1814, în Buda, de dascălul brașovean Nicola Nicolau.

Am lansat ipoteza că la pregătirea acestei ediții a colaborat și preotul Ioan Theodorovici, paroh al bisericii greco-române din Piața Petőfi și viitor cenzor al cărților românești la Tipografia Universității din Buda. În sprijinul acestei ipoteze am invocat unele elemente de grafie și de limbă, noțiunile de istorie bisericească din notele prezente în GEOGR. 1814, numeroasele inserții despre războaiele napoleoniene, în mod evident legate de broșurile antinapoleoniene traduse de Ioan Theodorovici, descrierea în text a unor realități mai aproape de mediul în care activa învățatul bănățean și chiar colaborarea dintre cei doi intelectuali în redactarea CAL. 1814. Cercetările ulterioare vor dovedi strânsa lor colaborare în folosul școlii românești, amândoi fiind cunoscuți pentru efortul de a oferi națiunii cărți de învățătură.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

Sigle

- ARĂT. PAR. = *Scurtă arătare despre luarea Parisului și alte întâmplări, de la un iubitori de pace*, Buda, Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești, 1814.
- BRV = Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simionescu, *Bibliografia românească veche (1508–1830)*, vol. III, București, Socec, 1912–1936.
- CAL. 1814 = *Calendari ce slujește pre 100 de ani începând de la anul 1814 până la anul 1914 [...]*, acum întâi românește alcătuit și cu chieltuiala lui Nicola Nicolau din Brașov dat în tipari, la Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1814.
- CAL. 1829 = *Calendari pe anul de la Hristos 1829 [...]*, în Buda, la Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești, s.a.

- CRIH = Ioan Chindriș, *et alii* (ed.), *Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691–1830). Recuperarea unei ide culturale*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2016.
- GEOGR. 1795 = *De obște gheografie, pe limba moldovenească scoasă de pe Gheografie lui Bușier, după orânduiala care acum mai pre urmă s-au așezat în Academia de la Pariz, acum întâi tipărită, în zilele Preluminatului și preînălțatului domnului nostru Alexandru Ioan Calimah voievod [...]* s-au tipărit de ierodiaconul Gherasim și de Pavel Petrov tipografi. 1795.
- GEOGR. 1814 = *Gheografia sau scrierea pământului, întocmită după orânduiala cea mai noao, așezată pentru 4 părți ale pământului, ádecă: Evropa, Asia, Africa, America, cu tot cuprinsul lor, acum întâi de neamul românesc pre românie tâlmăcită și dată afară la lumină.* Cu toată chieltuiala lui Nicola Nicolau din Brașov s-au tipărit la Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1814 (vol. 1), 1815 (vol. 2).
- NAPOL. = *Napoleon Bonaparte: ce au fost și ce iaste. O întocmită arătare despre viața și faptele lui, dimpreună cu bătaia ce s-au întâmplat la luarea Parisului, până la ducerea lui în Insula Elba.* Buda, Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1815.
- RĂZB. FR. = *Întâmplările războiului franțozilor și întoarcerea lor de la Moscva ș.c.l.*, tâlmăcite de pre nemție de un iubitori de neamul românesc și cu chieltuiala dumnealui Alexie Lazaru date în tipari, Buda, Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești, 1814.
- Rumpf = *Arătarea stăpânirii și a caracterului lui Alexandru I, împăratul a toată Rossia*, întocmită prin I. D. F. Rumpf, crăiescul praisesc a Direcției din Berlin secretar expeditor, și Mărireii Sale celui pre dreptate și moștenitori crai al Borussiei Fridrih Vilhelm III închinată, iară acum întâi pre românie prefăcută și tipărită cu chipul împăratului, Buda, Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1815.
- TRIST. ÎNT. = *Trista întâmplare a cetății Dresda de la spargerea încoace a podului, până la apărarea cetății*, Buda, Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești, 1814.
- URSU 2004, 2006, 2011 = N. A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, Iași, Editura Cronica, vol. I, 2004; vol. II, 2006; vol. III, 2011.
- VREDN. BIR. = *Vrednica de pomenire biruință ce în vremea noastră s-au făcut sau Piramida cea din tunuri înălțată în marea cetate Moscva. Înălțarea Cinstitei Cruci în cetatea Dresda la zioa naște-reii Mărireii Sale Alexandru I, împăratul a toată Rossia. Lucrurile lui Napoleon în Rossia. Cum au vorbit craii din Neapol cu împărătescul rusescul anșef ghegeneral Miloradovici, acum întâi pre românie prefăcută și tipărită dimpreună cu chipul piramidei, la Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1815.*

Lucrări de referință

- Berényi 2000 = Maria Berényi, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, Societatea Culturală a Românilor din Budapesta, 2000.
- Cernovodeanu 1974 = Paul Cernovodeanu, *Préoccupations en matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine au XVIIe et XVIIIe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, IX, 1974, nr. 1, p. 73–94.
- Cernovodeanu, Stanciu 1977 = Paul Cernovodeanu, Ioan Stanciu, *Imaginea lumii noi în Țările Române și primele lor relații cu Statele Unite ale Americii până în 1859*, București, Editura Academiei R.S.R., 1977.
- Dușu 1968 = Alexandru Dușu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII (1700–1821). Studii și texte*, București, Editura pentru Literatură, 1968.
- Isopescu 1933 = C. Isopescu, *Il vescovo Amfilohie Hotinul e l'Italia*, Roma, Istituto per l'Europa Orientale, 1933 (extras din „L'Europa Orientale”, 9–10).
- Niculescu 1978 = A. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice, 2. Contribuții socioculturale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

- Proca-Țepelea 1977 = Ofelia Proca-Țepelea, *Începuturile terminologiei geografice românești reflectate în primele lucrări și manuale în limba română*, în „Studii și cercetări de geologie, geofizică, geografie. Geografie”, XXIV, 1977, nr. 1, p. 87–96.
- Tatay 2011 = Anca Elisabeta Tatay, *Imagini din epoca napoleoniană existente în cărțile românești vechi tipărite la Buda (1814–1815)*, în „Transilvania”, 2011, nr. 3–4, p. 115–121.
- Ursu 1962 = N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică, 1962.

SOME NEW DATA CONCERNING THE *GHEOGRAFIA SAU SCRIEREA*
PĂMÂNTULUI (BUDA, 1814–1815)
 (Abstract)

First two „universal geographies” printed in the Romanian language come from between the end of the 18th century and the beginning of the 19th century; both of them have its source from the Universal Geography by Claude Buffier. The first one, *Gheografie de obște* (Jassy, 1795), was the translation of the Italian version of François Jacquier, done by Bishop Amfilohie of Hotin. In our article we bring new arguments in order to support the opinion that the second book, *Gheografia sau scrierea pământului* (Buda, 1814–1815), was a reedition of the Bishop Amfilohie of Hotin’s translation, with some extensive insertions from contemporary historical and geographical books and many contemporary news, the most important of which were about the Napoleonic wars. If Nicola Nicolau’s contribution to the preparing of this edition is known and accepted, we launched the hypothesis that his collaborator was the intellectual Ioan Theodorovici, the parish priest of the Greek-Wallachian church in Pesta and a representative of the Romanian Enlightenment.

Cuvinte-cheie: *geografie universală, Claude Buffier, Amfilohie Hotiniul, Nicola Nicolau, Ioan Theodorovici, tipografia din Buda.*

Keywords: *Universal Geography, Claude Buffier, Amfilohie Hotiniul, Nicola Nicolau, Ioan Theodorovici, Buda printing house.*

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
 Departamentul de cercetare interdisciplinar –
 Socio-Uman
 Iași, str. Lascăr Catargiu, 54
 iosif_camara@yahoo.com